

**MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARI
TARBIYALANUVCHILARINING YOSH PSIXOLOGIK
XUSUSIYATLARI.**

**Maxammatov Abdumannon,
To'g'ilov O'tkir,
Musiqqa ta'limi kafedrası o'qituvchilari**

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'labalarga ta'lim-tarbiya berish jarayonida maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyalanuvchilarining yosh psixologik xususiyatlarini tarkib toptirishning o'ziga xos xususiyatlari keng yoritilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, yosh psixologik, muassasa, davr, kichik maktabgacha davri, o'rta maktabgacha davr, ehtiyoj, musiqa, inson, hissiyot

Maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyalanuvchilarining yosh psixologik xususiyatlari 3-7 yoshgacha bo'lgan davr bog'cha yoshi davri hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasida juda tez sifat o'zgarishlari bo'lishini inobatga olgan holda 3 davrga:

3-4 yosh kichik maktabgacha davri.

4-5 yosh kichik bog'cha yoshi o'rta maktabgacha davr (o'rta bog'cha yoshi).

6-7 yosh va katta maktabgacha davr katta bog'cha yoshlariga ajratish mumkin. Bola rivojlanish jarayonida odamlarning ilgari o'tgan avlodlari tomonidan yaratilgan predmet va hodisalar olami bilan alohida maxsus munosabatga kirishadi. Bola insoniyat qo'lga kiritgan barcha yutuqlarni faol ravishda o'zlashtirib, egallab boradi. Bunda predmetlar olamini, hamda ular yordamida amalga oshiriladigan xatti-harakatlarni, tilni, odamlar orasidagi munosabatlarni egallab olishi, faoliyat motivlarining rivojlanishi, qobiliyatlarning o'sib borishi, katta yoshli kishilarning bevosita yordamida amalga oshirilib borilmog'i kerak. Asosan, mana shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyati kuchaya boshlaydi. Bog'cha yoshdagi bolalarga beriladigan tarbiya ularning murakkab harakatlarini takomillashtirish, elementar gigiena, madaniy va mehnat malakalari hosil qilish, nutqini o'stirish

hamda ijtimoiy axloq va estetik didning dastlabki kurtaklarini yuzaga keltirish davridir.

Mashxur rus pedagoglaridan biri Lesgaftoing fikricha, insonning bog'cha yoshdagi davri shunday bir davrki, bu davrda bolada kelgusida qanday xarakter hislatlari paydo bo'lishi belgilanadi va axloqiy xarakterning asoslari yuzaga keladi. Bog'cha yoshdagi bolalarning ko'zga tashlanib turuvchi xususiyatlaridan biri ularning serharakatligi va taqlidchanligidir. Bola tabiatning asosiy qonunini shunday ifodalash mumkin: bola uzluksiz faoliyat ko'rsatishni talab qiladi, lekin u faoliyat natijasidan emas, balki faoliyatning bir xilligi va bir tomonlamaligidan charchab qoladi. Mana shu so'zlardan bog'cha yoshidagi bola tabiatning asosiy qonuni bo'lmish serharakatligini ortiq cheklab tashlamay, balki maqsadga muvofiq ravishda uyushtirish kerakligi yaqqol ko'rinib turibdi.

Kattalar va tengdoshlari bilan bo'lgan munosabat orqali bola axloq normalari, kishilarni anglash, shuningdek, ijobiy va salbiy munosabatlar bilan tanisha boshlaydi. Bog'cha yoshidagi bola endi o'z gavdasini juda yaxshi boshqara boshlaydi. Uning harakati muvofiqlashtirilgan holda bo'ladi. Bu davrda bolaning nutqi jadal rivojlana boshlaydi. U yangiliklarni egallashga nisbatan o'zi bilganlarini mustahkamlashga ehtiyoj sezadi. O'zi bilgan ertagini qayta-qayta eshitish va bundan zerikmaslik shu davrdagi bolalarga xos xususiyatdir.

Bog'cha yoshdagi bolalar ehtiyoji va qiziqishlari jadal ravishda ortib boradi. Bu avvalo keng doiraga chiqish ehtiyoji, munosabatda bo'lish, o'ynash ehtiyojlarinig mavjudligidir. Bog'cha yoshidagi bolalar nutqni bir muncha to'la o'zlashtirganlari va haddan tashqari harakatchanliklari tufayli ularda o'zlariga yaqin bo'lgan katta odamlar va tengdoshlari bilan munosabatda bo'lish ehtiyoji tug'iladi. Ular tor doiradan kengroq doiradagi munosabatlarga intila boshladilar. Ular endi qo'ni-qo'shnilarining bolalari bilan ham jamoa bo'lib o'ynaydilar.

Hamma narsani bilib olishga bo'lgan ehtiyoj kuchayadi. Bog'cha yoshidagi bola tabiatiga xos bo'lgan kuchli ehtiyojlardan yana bir uning har narsani yangilik

sifatida ko‘rib bola uni har tomonlama bilib olishga intilishidir. Bog‘cha yoshdagi bolalar hayotida va ularning psixik jihatidan o‘shida qiziqishning roli ham kattadir. Qiziqish xuddi ehtiyoj kabi bolaning biror faoliyatga undovchi omillardan biridir. Shuning uchun ham qiziqishni bilish jarayoni bilan bog‘liq bo‘lgan murakkab psixik hodisa desa bo‘ladi.

Musiqiy ta‘lim-tarbiyaning muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun uning psixologik asoslarini o‘rganish o‘ta muhimdir. Bizning hayotimizda musiqa har bir uyga kirib borgan. Musiqa mavzui o‘z xususiyatiga ega bo‘lib, inson va voqelikdagi barcha tomonlarni qamrab ololmagani uchun, eng avvalo, inson ichki ma‘naviy dunyosini, uning tuyg‘u va kayfiyatini ifodalaydi, Musiqada musavvirlik va haykaltaroshlikdan farqli tarzda dunyo haqida tasavvurlar emas, balki tuyg‘ular va kayfiyatlar hosil qiladi. Musiqada tuyg‘ular hayotiy tuyg‘ularning aynan o‘zi bo‘lmay, ular tanlab olingan, tasodifiy lahzalardan tozalangan, muayyan orzular nuqtai nazardan anglangan bo‘ladi. Musiqa inson hissiyotlari holatining barcha rango-rang tovlanishlarini aks ettirishga qodir. U eng murakkab tuyg‘ular, eng nozik kechinmalar va kayfiyat holatlarini ham ifoda eta oladi. Musiqa vaqt mezoniga amal qilib, kechinmalarning o‘zgartirib turishlari, avjlanishi va pasayishi jarayonlarini qamrab oladi. Musiqa inson ichki dunyosining hissiyotli tomonlari bilan birga ma‘naviy olamini butunligicha ifoda etib, uning aqliy va iroda qudratini, yaxlit qiyofasini yarata oladi. U ruhiy tizim xususiyatlarini ifodalash, milliy ruh holatlarini vujudga keltirish imkoniyatiga ham ega. Buyuk bastakorlar ijodida u yoki bu halqqa xos bo‘lgan ruhiy tizim xususiyatlari, tuyg‘u holatlari va voqelikni in‘ikos etish imkoniyatlari beqiyosligi yaqqol ko‘rinadi.

Milliy ruh xususiyatlarini musiqa vositalarida aks ettirish jarayonida xalq musiqiy ijodi katta o‘rin tutadi. Buyuk rus fiziologi LP.Pavlov ta‘limotiga ko‘ra, inson kechirayotgan turli his tuyg‘ular bosh miya yarim sharlari po‘stloq qismining faoliyati asosida yuzaga keladi. Atrof muhitning inson organizmiga doimiy ta‘siri va organizmning bu ta‘sirlarga qonuniy javob reaksiyasi natijasida asta-sekin ma‘lum bir munosabatlar tizimi vujudga keladi. I.P.Pavlov buni – dinamik

stereotip, deb atagan edi. I.P.Pavlovning dinamik stereotip haqidagi ta'limoti kishidagi hissiyotlarning fiziologik va psixologik tabiatini chuqurroq o'rganishda katta ahamiyatga egadir. Gap bog'cha bolalarida estetik hissiyotni tarkib toptirish haqida borar ekan, e'tiborni avvalo ikki muhim masalaga qaratishimiz kerak:

1) Bolalarda estetik hissiyotning paydo bo'lishi uchun ob'ektiv shart sharoitlar mavjudmi?

2) Bolalar san'at asarlarini go'zallik nuqtai nazaridan baholay oladilarmi?

Psixologiya fanidan ma'lumki, voqelik ta'siri ostida paydo bo'ladigan sezgi va idrok hissiyotning asosiy manbaidir. Bolalarda bosh miya va sezgi organlarining taraqqiyoti yetarli darajada yuksak bo'lmaganligi tufayli ularda sezuvchanlik bir muncha ta'sirli bo'ladi. Musiqani to'la to'kis idrok etish uchun diqqat, xotira va musiqiy tafakkur zarur va muhimdir. Ana shundagina insonning tasavvuri yordamga keladi, estetik hissiyot shakllanadi. Aytilganlardan ko'rinib turibdiki, musiqiy asarni to'liq idrok etish uchun inson psixikasining faoliyati xilma-xil bo'lmog'i lozim. Musiqiy bilimlarni o'zlashtirishdan maqsad bolalarning musiqiy asarning lad, o'lchov, sur'at, registrini aytib berishlari emas, balki musiqaning yuqoridagi ifoda vositalari orqali ularda shaxsga xos bo'lgan xususiyatlarni: ijodiy qobiliyat, erkin yo'naltirilgan diqqat, musiqiy xotira, tasavvur, faollikni, tashabbuskorlikni shakllantirishdir. Bolalar hissiyotining o'ziga xos xususiyatlaridan biri uning muayyan sharoit bilan bog'liqligidir, ya'ni bolalarda sodir bo'ladigan hissiy kechinmalar aniq bir sharoitdagina vujudga keladi. Shunga ko'ra ularni qiziqtiradigan, diqqatlarini jalb etadigan sharoitni yaratish ularda estetik hissiyotning, musiqiy madaniyatni o'stirishning eng muhim shartidir. Bolalar biror bir musiqiy asarni tinglar ekanlar, musiqaning rang-barang ovozlari, ifoda vositalarini (temp, ritm, kuy, o'lchov, registr, dinamika va hokazolar), xarakter va kayfiyatini farqlashni, eshitilgan musiqiy asarlarning qaysi janrga mansubligini, mumtoz, estrada yoki boshqa musiqualarni bir-biridan farqlay olishni hissiy-emotsional jihatdan idrok eta boradilar, boshqacha qilib aytganda, ularning musiqiy didlari shakllana boradi. Musiqiy did, musiqiy dunyoqarashning

shakllanishida mashg'ulotlardan tashqari va maktabdan tashqari ishlarning qay darajada yo'lga qo'yilganligi, bolalarning yashash sharoitlari, oiladagi muhit va oilaning musiqaga nisbatan munosabati, ota onalarning va boshqa oila a'zolarining musiqaga qanday munosabatdaliklari ham g'oyatda muhimdir, Inson biror bir narsani idrok etar ekan, idrok etilayotgan narsaga nisbatan sezgi organlaridan birortasi asosiy o'ringa chiqadi. Masalan, rasm chizganda ko'rish sezgi organi, musiqa tinglashda eshitish sezgi organi bosh o'rinda turadi. Idrok etishda sezgi organlarining bir nechtasi ham ishtirok etishi mumkin. Bunday idrok aralash idrokka misol bo'la oladi.

Musiqiy ohangdorlik inson nutqi ohangiga o'xshab ketadi. Odam o'zining his-tuyg'u holatini boshqalarga nutqi ohangi orqali bildiradi, nutq ohangi ovozning balandligi, pastligi, tebranishi, vazni orqali namoyon bo'ladi. Aytish mumkinki, inson nutqi ohangining ulkan ifoda imkoniyatlari musiqiy ohangga tabiiy shart-sharoit yaratadi, unda ohang butunlay yangi badiiy sifat oladi. Inson nutqi ohangi musiqa badiiy tilining asosi bo'lib, bastakorning voqelikka munosabatini musiqada aks ettirishda vosita bo'lib xizmat qiladi. Ko'p asrlik tajriba nutq ohangi imkoniyatlari insonning musiqiy sezgirliги va idrokliligini, musiqani idrok etish qobiliyatini vujudga keltirdi.

Bolaning kamol topishida qiziqishning ahamiyati shundaki, bola qiziqqan narsasini mumkin qadar chuqurroq bilishiga intiladi va binobarin uzoq vaqt davomida qiziqqan narsasi bilan shug'ullanishdan zerikmaydi. Bu esa o'z navbatida bolaning diqqati hamda irodasi kabi muhim xislatlarni o'stirishga va mustahkamlashishga yordam beradi. Bolaning qobiliyatlari musiqiy faoliyat jarayonida rivojlanadi. Ushbu rivojlanishni bolalarning yosh psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda to'g'ri tashkil etish va yo'naltirish musiqa tarbiyachilarining vazifasidir. Masalan, bolani ilk bolalik davridan tovushlar balandligini ajratishga o'rgatilmasa, u yetti yoshga yetganida o'zidan kichik bolalar osongina bajara oladigan vazifalarni bajara olmaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning musiqiy rivojlanishining muhim xususiyatlari quyidagilardan iborat:

1. Ularning eshitish sezgisi, musiqiy eshitish qobiliyati rivojlanib boradi;
2. Har xil harakterdagi musiqaga emotsional ta'sirchanlikning sifati va darajasi ortadi;
3. Qo'shiq kuylash musiqiy-ritmik ijrochilikda qo'llaniladigan sodda ko'nikma va malakalar shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RUYXATI:

1. I.A.Karimov. Bunyodkorlik yo'lidan. –T.: “O‘zbekiston” nashriyoti. 1996-yil.
2. I.A.Karimov. Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch. –T.: “Ma'naviyat” nashriyoti. 2008-yil.
- Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. T: O‘zbekiston. 2016.
4. Mirziyoev Sh. M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob halqimiz bilan birga quramiz. T: O‘zbekiston. 2017.
5. Mirziyoev Ah. M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qattiyat bilan davom ettirib yangi bosqichga ko‘taramiz. T: O‘zbekiston. 2017.
6. O‘.Q.Tolipov, M.Usmonboeva. Pedagogika texnologiyalarning tadbiiy asoslari. –T.: “Fan” nashriyoti. 2006-yil.
7. V.N.Maksimova. Mejpredmetnye svyazi v protsesse obucheniya. –M.: “Prosvishenie”. 1988-god.
8. S.X.Yo‘ldosheva. O‘zbekistonda musiqa tarbiyasi va ta'limining rivojlanishi. – T.: “O‘qituvchi” nashriyoti. 1985-yil.
9. T.Ye.Solomonova. O‘zbek musiqasi tarixi. –T.: “O‘qituvchi” nashriyoti. 1981-yil.
10. I.Rajabiy. Maqomlar masalasiga doir. –T.: “Badiiy adabiyot” nashriyoti. 1963-yil.
11. J.To‘lenov, Z.G‘afurov. Falsafa. –T.: “O‘qituvchi” nashriyoti 1997-yil.
12. B.S.Abdullaeva. Fanlararo aloqadorlik turlari haqida. Uzluksiz ta'lim. –T.: 2005-yil. №1-son.